

DORIS LESSINGNING DASTLABKI KICHIK NASRIY ASARLARIDA BADIY EMBLEMATIKA: “TABIYAT” VA “INSON” KONSEPTSIYASINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Dilafro‘z Xalikova,

Xalqaro innovatsion universiteti
Xorijiy filologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18756556>

Annotasiya. Ushbu maqolada Doris Lessingning dastlabki kichik nasrining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rib chiqilgan. Ushbu davr asarlarining o‘zgacha tarkibiy qismi tabiat va inson muammolarini o‘ziga xos talqin qilish va badiiy echimga aylanadi. “Tabiat” va “inson” timsollarini tahlil qilish ularning ikki tomonlama xarakterini ochib berdi, bu muallifning, Doris Lessing nasrining mustamlakachilik dunyosi haqidagi tasavvurini aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: kontseptsiya, mustamlakachilik konteksti, tabiat tushunchasi, dualizm, inson tushunchasi, badiiy asarning ichki maydoni, timsol, emblematika, Doris Lessing.

Annotation. The article reveals the features of Doris Lessing’s early short fiction. A special component of the works of this period is a peculiar interpretation and artistic solution of the problems of nature and man. The analysis of the symbols of “nature” and “human” revealed their dual nature, reflecting the author’s vision of the colonial world in Doris Lessing’s prose.

Keywords: colonial context, concept of nature, dualism, concept of human, interior space of a work and of art, emblem, Doris Lessing.

Doris Lessingning dastlabki nasridagi ko‘plab muammolar orasida inson va uning atrofidagi tabiatni tushunish mavzulari ustunlik qiladi. D. Lessingning dastlabki kichik nasriy asarlarida badiiy emblematika muammolarini aks ettirish xususiyatlari ushbu maqolaning maqsadi hisoblanadi.

Afrika davri hikoyalarida tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatlar Doris Lessing badiiy asarning ichki makon emblematikasini belgilaydi, syujet rivojlanishining asosiy jihatiga aylanadi, qahramonlarning shakllanishi va rivojlanishiga sezilarli ta’sirini ko‘rsatadi va muallif niyatining mohiyatini tashkil qiladi. Shuning uchun biz D. Lessingning dastlabki nasrida “tabiat” va “inson” konseptsiyalarining paydo bo‘lishi haqida gapirishimiz mumkin.

“Kontseptsiya” tushunchasi dastlab S. A. Askoldov - Alekseevning “Kontseptsiya va so‘z” maqolasida ishlab chiqilgan (1928): “Kontseptsiya-bu fikrlash jarayonida bir xil turdagi noma’lum ob’ektlar to‘plamini almashtiradigan aqliy shakllanishdir” [4: 269]. S. A. Askoldov kognitiv va badiiy konseptsiyalarni ajratib ko‘rsatadi (“bilish konseptsiyalari umumiylik; san’at konseptsiyalari individualdir ... – tuyg‘ular, istaklar, unuman irratsional tushunchalar bilim konseptsiyalariga aralashmaydi. Badiiy kontseptsiya ko‘pincha ikkalasining kompleksini o‘z ichiga oladi, ya’ni tushunchalar, g‘oyalar, his-

tuyg‘ular, his-tuyg‘ularning kombinatsiyasi”), ularning farqlariga e‘tibor berish, (“badiiy tushunchalarning kognitiv tushunchalardan eng muhim farqi ... *imkoniyatlarning noaniqligidadir*”), ushbu farqlarning doirasini belgilaydi (“bilim tushunchalarida imkoniyatlar haqiqatga muvofiqlik talabiga yoki mantiq qonunlariga bo‘ysunadi. Badiiy kontseptsiya elementlarining o‘zaro bog‘liqligi mutlaqo begona mantiq va badiiy assotsiatsiyaning haqiqiy pragmatikasiga asoslanadi...” [4: 274–275]).

Lixachevning so‘zlariga ko‘ra, tushuncha “so‘zning ma‘nosidan kelib chiqmaydi (“mumkin bo‘lgan ma‘nolarga ishora” sifatida), balki so‘zning lug‘at ma‘nosining insonning shaxsiy va xalq tajribasi bilan to‘qnashuvi natijasidir” [2: 152], bunda, kontseptsiya “kontseptsiyadan foydalanadigan odamning milliy, sinfiy, sinfiy, kasbiy, oilaviy va shaxsiy tajribasi qanchalik boy bo‘lsa” [2: 154].

D.S.Lixachev kontseptsiyaning ishlashida *kontekstning* muhim rolini belgilaydi: “Kontseptsiyalar asosan universal bo‘lib, bir vaqtning o‘zida ko‘plab mumkin bo‘lgan *og‘ishlar* va *qo‘shimchalarni* o‘z ichiga oladi, lekin kontekst doirasida [2: 154], bunda “har bir *kontseptsiya*, mohiyatan, bir lahzali kontekstga va madaniy tajribaga, kontseptsiyani olib yuruvchining madaniy individualligiga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin” [2: 155].

Olimning fikr-mulohazalarining mantiqiy yakuni kontseptsiya makonining ramzini ochilishi bo‘ladi: “Bir-biriga bog‘liq bo‘lgan so‘zlarning ma‘lum ma‘nolarining kontseptsiyalari ba‘zi yaxlitliklarni tashkil etadi va biz ularni kontseptsiya makoni deb belgilaymiz ... *Milliy tilning kontseptsiya makoni, millatning butun madaniyati* qanchalik boy bo‘lsa,– uning adabiyoti, folklori, ilm-fani, tasviriy san‘ati shunchalik boy bo‘ladi..., kontseptsiya makonini yaratishda yozuvchilar uchun alohida ahamiyatni talab etiladi...” [2: 154–157].

D.Lessingning “Afrika hikoyalari” uning shaxsiy hayotiy tajribasiga asoslangan. 20–yillarning oxiri va 30–yillarning boshlarida Janubiy Rodeziyadagi (hozirgi Zimbabve) Benket yaqinidagi fermada o‘tkazgan bolalik yillari bo‘lg‘usi yozuvchiga Afrika haqiqatlarini keyinchalik yoritish uchun boy material bo‘ldi.

O‘sha paytda Afrika o‘zlashtirilmagan yerning ulkan makoni sifatida ko‘rinardi. E.Channelis “Doris Lessing: Rodeziyalik romanist” (1985) asarida, u haqida shunday yozadi: “Bo‘sh, shakllanmagan er haqidagi afsona mustamlakachilik adabiyotining aksariyat asarlarida Britaniyaning eng qadimgi aholi punktlarida uchraydi... Uning ko‘p qirraliligi shundaki, bo‘sh erni Edem yoki Oltin Asr haqidagi proto-afsonalarning mifopoetikasiga aylantirish mumkin, bu erda odam o‘zi va atrof-muhit bilan uyg‘unlikda yashagan, hech narsani ayamadan va hech narsaga intilmasdan” [5: 4].

Biroq bu, odamlar yo‘q bo‘sh yovvoyi yer emas edi. Rodeziya holatida E.Channelis

quyidagilarni ko'rsatadi: "1890 - yilda mamlakatda aholi juda zich edi va birinchi kashshoflar dalalarda yoki yaylovlarda foydalanilmaydigan yerlarni topishda qiyinchiliklarga duch kelishdi" [5: 4]. Biroq, bo'sh yer haqidagi afsona saqlanib qoldi. E. Xanter (Hunter) "Feminism, Islam and the Modern Moroccan Woman in the Works Leila Abouzeid" asarida shunday deydi: "Yer bo'sh edi, degan fikr ilgari surildi va hatto u butunlay bo'sh bo'lmagan taqdirda ham, uni "o'zlashtirish" kerak va Janubiy Afrikaning oq tanli mustamlakachilari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi kerak deb hisoblangan". [6: 35].

Ishlov berilmagan yer imperiya vakillari yordamida o'zgartirilishi, yengib o'tilishi, hal qilinishi kerak bo'lgan, o'zgartirilishi kerak bo'lgan narsa deb hisoblangan.

Shuni aytish mumkinki, Doris Lessing adabiyotga kirishidan ancha oldin jamiyatda «tabiat» tushunchasi shakllangan edi - «asl tabiat», «yovvoyi tabiat»,- uni albatta yovvoyi ot kabi jilovlash kerak.

Doris Lessingning «Afrika hikoyalari» asarining birinchi jildining nomi - «Bu qabila boshlig'ining qadimgi o'lkasi edi» - yozuvchi ko'chmanchilar kelguniga qadar yer yuzida aholi yashaganini yaxshi bilishini ko'rsatadi.

Lessing ko'chmanchilar bilan Angliya va Afrika shaharlarida mavjud bo'lmagan sarguzashtlarni qidirishni yaqinlashtiradi. Hududning yovvoyi tabiati, uning tushunarsizligi, uni o'zlashtirishdagi hayajon va xavf-bu haqiqiy sarguzashtlar uchun zarur bo'lgan hamma narsa.

Lessing bo'sh yer afsonasining yolg'onligi va to'lovga qodir emasligini tan olsa-da, u bu hududda birinchi darajali va vahshiylik elementi borligini tan oladi, bu esa ko'chmanchilarni qiynaydi, qo'rqitadi, lekin o'ziga jalb qiladi.

Shunday qilib, "tabiat" tushunchasiga diqqat bilan e'tibor berish nafaqat Lessingning tabiiy dunyoga bo'lgan munosabatini tahlil qilish imkonini beradi, balki: 1) yozuvchining Afrikaning cho'llari va rivojlanmaganligini tasvirlash usullarini ko'rib chiqing va shu orqali uning hikoyalarida ko'chmanchilar jamiyatining to'liq va murakkab rasmini taqdim etish; 2) qanday qilib muallif ko'chmanchilarning yovvoyi Afrika yerlari bilan bo'lgan munosabatlarining har xil turlarini va bu ularni qanday tavsiflashini ("inson" tushunchasiga murojaat qilishni aktuallashtiradigan) qanday ko'rsatishini ko'rish; 3) ko'chmanchilarning mahalliy aholidan, birinchi navbatda, tabiat bilan munosabatlaridagi farqlarini aniqlash (bu "inson" tushunchasiga murojaat qilishni amalga oshiradi); 4) Doris Lessing uchun bu cho'l va undagi odamning o'rni qanday ahamiyatga ega ekanligini aniqlash, ya'ni D.Lessingning dastlabki hikoyalarida "tabiat" va "inson" tushunchalarining roli va ahamiyatini ko'rsatilishi.

Doris Lessingning hikoyalaridagi tabiat va inson o'zaro doimiy aloqada bo'lib,

odatda syujetning rivojlanishiga sabab bo'ladigan yetakchi kuchlardir. Bunda "tabiat" konsepsiyasining birlamchi komponenti - ibtidoiylik, yovvoyi tabiat, cheksizlik - odamlarga ham tatbiq etilishi mumkin. Lessingdagi "odam" kontsepsiyasi har doim ikki tomonlama, qarama-qarshilikka ega: "ko'chmanchi" – "tub aholi".

Atrof-muhitning asl yovvoyi tabiati komponenti tufayli D.Lessing asarlaridagi "tabiat" konsepsiyasi mustamlaka dunyosini tasvirlashning eng muhim jihatlaridan biriga aylanmoqda.

Shunday qilib, Lessing "tabiat" kontsepsiyasidan foydalanish ko'chmanchilar jamiyatining zaif tomonlarini ko'rish imkonini beradi va uning murakkabligi va noaniqligini namoyish etadi. Muallifning pozitsiyasi, D.Lessingning oq tanli ko'chmanchilar hayotining ko'p jihatlariga bo'lgan tanqidiy munosabatini aks ettiradi.

D.Lessingdagi "tabiat" konsepsiyasi murakkab majmua shaklida taqdim etilgan: tabiatni tasvirlash rasmlari ularga matnda e'tibor qaratadigan hikoyachi orqali taqdim etilgan. Shunday qilib, "tabiat" kontsepsiyasi "inson" kontsepsiyasining turli ko'rinishlarini modulyatsiya qiladi.

Buning tasdig'i D.Lessingning 1964 yildagi intervyusi bo'ldi, unda u o'zining hikoyalari nafaqat "rangli irq aholisi" muammosini, balki tabiiy dunyoning odamlar dunyosiga ta'siri muammosini ham ko'tarishini ta'kidlaydi: *"Ushanda men o'zim o'sgan hududda sodir bo'lgan voqealar haqida qisqa hikoyalar yozdim, u erda o'z yerlarida izolyatsiya qilingan oq tanli dehqonlar bir-biridan juda uzoq masofada yashagan. ... Jamiyatda mutlaqo oddiy aholi bo'lishi mumkin bo'lgan odamlar, urf-odatlariga rioya qilishlari kerak bo'lgan ingliz jamiyati singari, boshqa joyda bo'lishga jur'at eta olmaydigan mutlaqo yovvoyi eksentrikklarga aylanishi mumkin edi. ... Mening xotiram meni aldayapti deb o'ylamayman, lekin menimcha, "rangli irq" odamlari o'zlari uchun yashash joyini topa olmagani uchun Janubiy Rodeziyaga qaytib kelishadi"*[7: 3].

E. Bertelsen "Doris Lessingning dunyoqarashi: yovvoyi Afrika" maqolasida Lessingning makon emblemikasi prinsipini talqin qilishda ikki xil yondashuvni izlaydi. Tabiat "dastlab toza, buzilmagan, "sivilizatsiyalashgan" jamiyatning turli xil bostirish usullari va konventsionalari bilan buzilmagan joy va shu bilan birga dushman, mantiqsiz va tartibsiz, dahshatli va halokatli energiya manbai"deb talqin etiladi.[2]

Shuni xulosa qilib aytish joiz-ki:

1. "Afrika hikoyalari" to'plamida kitobxonlar oldida odamlar va atrofdagi tabiat o'rtasidagi turli xil munosabatlar tasvirlangan.
2. Ushbu munosabatlarning badiiy yechimining murakkabligi va ko'p qirraliligi bizga D. Lessingning dastlabki kichik nasrining ikkita asosiy kontsepsiyasini – "tabiat" va "inson" tushunchalarini aniqlashga imkon berdi.

3. “Tabiat” tushunchasi aniq dualistik xususiyatga ega: muallif, bir tomondan, tabiatga ijobiy qarashni himoya qiladi, barbod aralashuvga duchor bo‘lmagan qo‘l tegmagan hudud «madaniyatli» jamiyatdagi salbiy analogga qarshi qo‘yilgan bo‘lsa; boshqa tomondan, tabiat dushman va buzg‘unchi degan fikr jamiyat, aksincha, tartibli, oqilona va konstruktiv ekanligini anglatadi.

4. «Inson» konsepsiyasi ikki tomonlama kodlashtirishga ega: birinchidan, bu ko‘chmanchilar va mahalliy aholiga bo‘linish, ikkinchidan, ushbu toifalarning har biri ikki turga bo‘linadi: “ko‘chmanchi” – “sivilizatsiyalashgan” / “mustamlaka”; “tub aholi” – “tub aholi yovvoyi”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bertelsen E. 1991. Veldanschauung: Doris Lessing’s Savage Africa. *Modern Fiction Studies*, 37(4), P. 647–658.
2. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка /Д.С.Лихачев // Очерки по философии художественного творчества: БЛИЦ, 1999. – С. 147–165.
3. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: М.: Академический Проект, 2004. — 992 с.
4. Аскольдов-Алексеев С.А. “ Концепт и слово” М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
5. Chennells A. Doris Lessing: Rhodesian Novelist: *Doris Lessing Newsletter* 9(2), 3-7. 1985
6. Hunter E. A Sense of Place in Selected African Works by Doris Lessing. Unpublished PhD. Thesis, University of Cape Town. 1990.
7. Ingersoll E. G. Putting the Questions Differently: Interviews with Doris Lessing 1964–1994. London: Flamingo. 1994.
8. Lessing D. This Was the Old Chiefs Country (Collected African Stories, Vol.1)
9. // Doris Lessing. – London: Paladin, 1992. – 322 p.
10. Lessing D. The Sun Between Their Feet (Collected African Stories, Vol. 2) // Doris Lessing. – London: Flamingo, 1994. – 380 p.
11. Whittaker, R. Doris Lessing. London: Macmillan.1988.